

KS. KAZIMIERZ PANUŚ ^{a,®}

 0000-0002-9604-2920

^a Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie; Wydział Teologiczny; Instytut Liturgiczny, Katedra Homiletyki i Komunikacji Religijnej, ul. Kanoniczna 9/305, 31-002 Kraków, PL

[®] Kazimierz.Panus@GMail.Com

WKŁAD BŁ. KS. JERZEGO POPIEŁUSZKI W KAZNODZIEJSTWO PATRIOTYCZNE

Słowa kluczowe: Jerzy Popiełuszko, patriotyzm, kaznodziejstwo.

Streszczenie: Kazania patriotyczne są głęboko wpisane w tradycje kaznodziejstwa polskiego. Podczas niewoli narodowej sprzyjały zachowaniu polskości, podtrzymując dążenia niepodległościowe, a w historii najnowszej przeciwstawiły się zniewoleniu komunistycznemu. W artykule ukazano istotę kaznodziejstwa patriotycznego, zestawiono jego wielkie tematy i przybliżono wkład bł. ks. Jerzego Popiełuszki: głoszenie chrześcijańskich ideałów sprawiedliwości społecznej; obronę podstawowych praw ludzkich i godności człowieka jako dziecka Bożego; niewdawanie się w powierzchowne polemiki o bieżących zagadnieniach społeczno-politycznych, lecz sięganie do fundamentów ewangelicznej nauki o człowieku.

Od kilku stuleci patriotyzm jest jedną z bardziej charakterystycznych cech kaznodziejstwa polskiego. Można by nawet rzec, iż sama historia dostarczając nowych wydarzeń stara się, by tak było. Ambona polska jest

KS. PROF. DR HAB. KAZIMIERZ PANUŚ (1955–). Polski prezbiter (1980) archidiecezji krakowskiej. Mgr: teologia, 1980 (PAT, Kraków); lic. nauk teologicznych: teologia patrystyczna, 1986 (PAT, Kraków); dr nauk teologicznych: homiletyka, 1989 (PAT, Kraków); dr hab. nauk teologicznych: 1998 (PAT, Kraków); prof. nauk teologicznych: 2002. Kierownik (1997–) Katedry Homiletyki i Komunikacji Religijnej (UPJPII, Kraków). Prezes (1996–) Polskiego Towarzystwa Teologicznego.

bowiem niezwykle wrażliwa na patriotyczne treści¹. Od kazań dziękczynnych za zwycięstwo grunwaldzkie, aż po wdzięczność Bogu za przejście przez „Morze Czerwone” komunizmu widoczne są te same motywy zaangażowania patriotycznego i wrażliwości na miłość ojczyzny².

Niewątpliwie w dobie globalizacji wartości te ulegają wyraźnej erozji. Jak podkreśla Wojciech Chudy, badania socjologiczne przeprowadzone w roku 2003 wykazały, że dla młodego Niemca, Francuza lub Szwajcara bardzo mało znaczą sądy wartościujące typu: „Kocham swój naród” lub „Jestem dumny ze swego kraju”³. „Wychłodzenie” poczucia patriotyzmu nie jest zjawiskiem jednolitym. Istnieje w tej dziedzinie duże zróżnicowanie. Amerykanie i Irlandczycy są z pewnością mniej „letni” niż Szwedzi. Można przypuszczać, że także Polacy są mocno przywiązani do swojej ojczyzny. Jak już stwierdzono, sama historia woła o to. Wszak i w tym wypadku *historia est magistra vitae*. Oto bowiem agresja Rosji na Ukrainę w lutym 2022 roku nadała problemowi patriotyzmu wymiar priorytetowy.

Ważną rolę w wychowaniu do zaangażowania patriotycznego, uwrażliwianiu na wartości narodowe i budzeniu miłości własnej ojczyzny odgrywa kaznodziejstwo patriotyczne. Jak podkreśla B. Śniecikowska kazania te były „istotnym czynnikiem sprzyjającym zachowaniu polskości w dobie zaborów; częstokroć były także rękojmą patriotyzmu, dążeń niepodległościowych czy, w historii najnowszej, antykomunistycznych”⁴. W niniejszym artykule zaprezentowana zostanie istota kaznodziejstwa patriotycznego i podejmowane przez niego tematy, jego aktualność i rola w wychowaniu do umiłowania ojczyzny, a następnie przybliżone zostanie kaznodziejstwo patriotyczne bł. ks. Jerzego Popiełuszki i jego wkład w tę problematykę.

1. Istota nauki katolickiej o patriotyzmie

Patriotyzm (z łac. *pater* – ojciec, *patria* – ojczyzna) jest to postawa wobec ojczyzny i narodu. Przejawia się ona rzetelną pracą, przedkładaniem nadrzędnych wartości niepodległości i suwerenności nad własne

¹ J.S. Pasierb, *Miejsce kaznodziejstwa w kulturze polskiej*, w: tenże, *Pionowy wymiar kultury*, Kraków 1983, s. 102–103.

² K. Panuś, *Pedagogiczny wymiar kaznodziejstwa patriotycznego*, w: *Wychowanie do patriotyzmu*, red. W. Janiga, Przemysł – Rzeszów 2006, s. 529–576.

³ W. Chudy, *Rodzina a wartość patriotyzmu*, w: *Servoveritatis. Materiały Międzynarodowej Konferencji dla uczczenia 25-lecia pontyfikatu Jego Świątobliwości Jana Pawła II*, Uniwersytet Jagielloński 9–11 października 2003 r., Kraków 2003, s. 259.

⁴ B. Śniecikowska, *Kazanie*, w: *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, red. G. Gazda i S. Tynecka-Makowska, Kraków 2006, s. 345.

cele, gotowością do ich obrony, nawet za cenę życia. Warto podkreślić, że postawa ta łączy przywiązanie i miłość do ojczyzny, solidarność z własnym narodem – z szacunkiem dla innych narodów i poszanowaniem ich suwerennych praw⁵. Naród to przestrzeń duchowa zawierająca język, kulturę, etykę i tradycję. Wszystko to stanowi o trwałości pojęcia ojczyzny, spaja strukturę wielu elementów w całość intelektualną. Bez tej wiążącej przestrzeni ducha wspólnota ludzka byłaby tylko tłumem lub masą, tak jak dom bez konstrukcji i zaprawy byłby tylko stosem kamieni⁶.

Zadaniem kaznodziejstwa patriotycznego jest zatem głoszenie kazań ukazujących w świetle wiary i objawienia Bożego sprawy ojczyzny, narodu, społeczeństwa i państwa. Do istoty tych kazań należy ich charakter i wymiar religijny, nadprzyrodzony. Tym różnią się one od świeckiego przemówienia⁷.

Podstawowym celem tych kazań jest kształtowanie u słuchaczy postawy miłości do ojczyzny. Postawa ta jest moralnym obowiązkiem chrześcijan. Episkopat Polski wiele razy zabierał głos, przypominając katolicką naukę poświęconą miłości ojczyzny. W liście *O chrześcijańskim patriotyzmie* z dnia 5 września 1972 roku stwierdzono:

„Prawdziwa miłość do ojczyzny – opiera się na głębokim przywiązaniu i umiłowaniu tego, co rodzime, niezależnie od czasu i przestrzeni [...]. Siłą twórczą prawdziwego patriotyzmu jest więc najszlachetniejsza miłość [...]. I choć człowiek stawia wartości ojczyste bardzo wysoko, to jednak wie, że ponad narodami jest Bóg, który jedyny ma prawo do tego, aby ustanawiać najwyższe normy moralne niezależnie od poszczególnych narodów [...]. Stąd chrześcijańska miłość do ojczyzny to nie tylko troska o jej najwyższy rozwój gospodarczy, społeczny i kulturalny, ale także rozwój duchowy i religijny”⁸.

⁵ B. Niemiec, *Patriotyzm*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, Radom 2003, s. 353.

⁶ Chudy, *Rodzina a wartość patriotyzmu*, s. 259.

⁷ A. Lewek, *Kaznodziejstwo religijno-patriotyczne*, w: *Bóg – człowiek – ojczyzna*, t. 3, Warszawa 1987, s. 9; W. Pazera, *Nurt patriotyczny w polskim kaznodziejstwie XX wieku*, „Częstochowskie Studia Teologiczne”, 23–24(1995–1996), s. 278–279.

⁸ *List Episkopatu Polski O chrześcijańskim patriotyzmie*, 5 IX 1972, w: *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945–1974*, Paryż 1975, s. 707–708. Pius X, w Liście apostołskim z 11 IV 1909 roku, potwierdzając miejsce patriotyzmu w porządku naturalnym, ustanowionym przez Bożą Opatrzność i zawarowanym w czwartym przykazaniu Bożym, podkreślał, że miłość do własnego kraju i rodaków nie jest nienawiścią do innych narodów. Potwierdzał przy tym ciągłość nauczania Kościoła w tej kwestii. To stanowisko znalazło potwierdzenie w Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym Soboru Watykańskiego II: „Niech obywatele pielęgnują wielkodusznie i wiernie miłość ojczyzny, jednak bez ciasnoty duchowej, tak by zawsze mieli również wzgląd na dobro całej rodziny ludzkiej, którą łączy w jedno różne więzy między plemionami, ludami i narodami” (KDK, n. 75).

Podobne stwierdzenia zawarte są w Liście Episkopatu Polski o chrześcijańskim patriotyzmie z 2017 roku. Poddaje on krytyce wszelkie postawy negujące lub podważające znaczenie patriotyzmu:

„Możemy [...] dostrzec w naszym kraju pojawianie się postaw przeciwstawiających się patriotyzmowi. Ich wspólnym podłożem jest egoizm. Może to być egoizm indywidualny, obojętność na los wspólnoty narodowej, wyłączna troska o byt swój i swoich najbliższych. Takie ignorowanie bogactwa, które każdy z nas otrzymał wraz ze wspólnym językiem, rodzimą historią i kulturą, połączone z obojętnością na losy rodaków, jest postawą niechrześcijańską. Jest nią także egoizm narodowy, nacjonalizm, kultywujący poczucie własnej wyższości, zamykający się na inne wspólnoty narodowe oraz na wspólnotę ogólnoludzką. Patriotyzm bowiem zawsze musi być postawą otwartą. Jak słusznie pisał nasz wielki rodak Henryk Sienkiewicz: «hasłem wszystkich patriotów powinno być: przez ojczyznę do ludzkości»⁹.

Autorzy Listu zdecydowanie i jasno oddzielili patriotyzm od nacjonalizmu, odrzucając i potępiając ten drugi:

„Nacjonalizm przeciwieństwem patriotyzmu. Kościół w swoim nauczaniu zdecydowanie rozróżnia szlachetny i godny propagowania patriotyzm oraz będący formą egoizmu nacjonalizm. Święty Jan Paweł II na forum Zgromadzenia Ogólnego ONZ w 1995 r. podkreślał, iż «należy ukazać zasadniczą różnicę, jaka istnieje między szaleńczym nacjonalizmem, głoszącym pogardę dla innych narodów i kultur, a patriotyzmem, który jest godziwą miłością do własnej ojczyzny. Prawdziwy patriota nie zabiega nigdy o dobro własnego narodu kosztem innych. To bowiem przyniosłoby ostatecznie szkody, także jego własnemu krajowi, prowadząc do negatywnych konsekwencji zarówno dla napastnika, jak i dla ofiary. Nacjonalizm, zwłaszcza w swoich bardziej radykalnych postaciach, stanowi antytezę prawdziwego patriotyzmu i dlatego dziś nie możemy dopuścić, aby skrajny nacjonalizm rodził nowe formy totalitarnych aberracji. To zadanie pozostaje oczywiście w mocy, także wówczas, gdy fundamentem nacjonalizmu jest zasada religijna, jak się to niestety dzieje w przypadku pewnych form tak zwanego ‘fundamentalizmu’»¹⁰.

Szczególnie ważne wydaje się przesłanie wskazujące na „uniwersalny wymiar patriotyzmu”. W *Liście o chrześcijańskim patriotyzmie* z 2017 r. biskupi piszą:

⁹ *Chrześcijański kształt patriotyzmu*. Dokument Konferencji Episkopatu Polski przygotowany przez Radę ds. Społecznych, <https://episkopat.pl/chrzescijanski-ksztalt-patriotyzmu-dokument-konferencji-episkopatu-polski-przygotowany-przez-rade-ds-spolecznych> [23.01.2024].

¹⁰ Tamże, n. 1.

„Przede wszystkim pragniemy przypomnieć, że patriotyzm jest głęboko wpisany w uniwersalny nakaz miłości bliźniego. Międzypokoleniowa solidarność, odpowiedzialność za los najślabszych, codzienna obywatelska uczciwość, gotowość służby i poświęcenia na rzecz dobra wspólnego, które ściśle łączą się z patriotyzmem, są zarazem realizacją orędzia zawartego w Ewangelii. Dlatego – jak pisał święty papież Pius X – «Kościół nauczał zawsze, że patriotyzm jest obowiązkiem i wiąże go z nakazem czwartego przykazania Bożego». Zarazem jednak dla uczniów Chrystusa miłość ojczyzny – jako forma miłości bliźniego – będąc wielką wartością, nie jest jednak wartością absolutną. Dla chrześcijanina, służba ziemskiej ojczyźnie, podobnie jak miłość własnej rodziny, pozostaje zawsze etapem na drodze do ojczyzny niebieskiej, która dzięki nieskończonej miłości Boga obejmuje wszystkie ludy i narody na ziemi. Miłość własnej ojczyzny jest zatem konkretyzacją uniwersalnego nakazu miłości Boga i człowieka»¹¹.

Odrzucenie tego rodzaju myślenia skazuje patriotyzm na podleganie wszelkiego rodzaju partykularyzmem i egoizmom, a to przekreśla samą ideę patriotyzmu i czyni zeń, w bardziej lub mniej uświadomianej formie, jakiś rodzaj nacjonalizmu¹².

Wzorem miłości do ojczyzny jest sam Jezus, który w swym nauczaniu nawiązywał do narodu wybranego, w którym się narodził, do jego dziejów i kultury, płakał nad losem Jerozolimy (por. Łk 19, 41). Były to łyzy Jego miłości do ziemskiej ojczyzny¹³. Także św. Paweł i ojcowie Kościoła uwzględniali tę postawę w swoim kaznodziejstwie. Miłości ojczyzny domaga się bowiem IV przykazanie Boże, a także przykazanie miłości Boga i bliźniego (zob. KKK, n. 2199). Ojczyzna jest bowiem w znaczeniu szerszym matką. Dlatego też ks. Piotr Skarga powie: „Przeklęty, kto zasmuca matkę swoją. A która jest pierwsza i zasłużeńsza matka jako ojczyzna?”¹⁴.

2. Wielkie tematy kazań patriotycznych

Wszystkie te aspekty winny być brane pod uwagę w kazaniach patriotycznych. Ich celem jest:

¹¹ Tamże.

¹² K. Panuś, M. Skwara, *Wprowadzenie*, w: *Kazania patriotyczne*, wyd. i oprac. K. Panuś i M. Skwara, Kraków 2019, s. 58, DOI: 10.21906/9788376431819.

¹³ E. Staniek, *Kazanie patriotyczne*, w: tenże, *Z kaznodziejskiego warsztatu*, Kraków 1997, s. 105.

¹⁴ P. Skarga, *O drugiej chorobie Rzeczypospolitej, która jest z niezgody domowej*, w: tenże, *Kazania sejmowe i Wzywanie do pokuty obywateli Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego*, wstęp, opracowanie tekstu i przypisy M. Korolko, Warszawa 1999, s. 64.

- a) ukazanie katolickiej nauki o godności i powołaniu człowieka;
- b) ukazanie istoty i celów życia narodowego, a więc budzenie świadomości narodowej, kształtowanie wspólnoty narodowej, wykorzenienie wad narodowych i formowanie cnót, ogólnie mówiąc kształtowanie postawy miłości ojczyzny;
- c) ukazanie okoliczności, w jakich jednostka i naród mają dziś realizować Boże zamierzenia¹⁵.

Tematyka kazań patriotycznych jest więc bardzo szeroka. W niniejszym opracowaniu zostanie zwrócona uwaga na niektóre jej aspekty.

2.1. Katolicka nauka o godności i powołaniu człowieka

Treści patriotyczne w kaznodziejstwie współczesnym nie mogą być sprowadzone do powierzchownych polemik dotyczących bieżących zagadnień społeczno-politycznych, lecz powinny sięgać do samych fundamentów ewangelicznej nauki o człowieku, stworzonym na obraz i podobieństwo Boże¹⁶. „Człowiek, będący jedynym na ziemi stworzeniem, którego Bóg chciał dla niego samego” (KDK, n. 24), istnieje również w koniecznej relacji do drugiego człowieka. Obok stworzenia człowieka na obraz i podobieństwo Boże drugą podstawę godności i praw osoby ludzkiej stanowi fakt inkarnacji Chrystusa. „Słowo Ciałem się stało” (J 1, 14). Bóg dał człowiekowi siebie. Chrystus identyfikuje się z najbardziej upokorzonymi i wzgardzonymi ludźmi (por. Mt 25, 31–46). Człowiek zaś zostaje wezwany i uzdolniony do uczestnictwa w życiu Bożym (por. np. J 14, 19; 15, 1–10). Sobór Watykański II poucza: „Syn Boży, przez wcielenie swoje zjednoczył się jakoś z każdym człowiekiem [...], stał się prawdziwie jednym z nas, we wszystkim do nas podobny prócz grzechu” (KDK, n. 22). Stąd też tajemnica odkupienia w sposób niewypowiedziane mocno potwierdza godność i prawa każdej osoby ludzkiej. Tajemnica odkupienia nakłada na Kościół obowiązek troski o przestrzeganie tych praw. „Człowiek jest drogą Kościoła [...] ponieważ z człowiekiem – każdym bez wyjątku – Chrystus jest w jakiś sposób zjednoczony, nawet gdyby człowiek nie zdawał sobie z tego sprawy” (RH, n. 14). Wynika stąd w sposób oczywisty, że mówienie o godności i prawach człowieka nie może być uzależnione od koniunkturalnych

¹⁵ M. Brzozowski, *Treści patriotyczne w kaznodziejstwie współczesnym*, w: *W nurcie zagadnień posoborowych*, t. 19, Warszawa 1990, s. 326–335.

¹⁶ Tamże, s. 326–327.

potrzeb chwili czy też dobrej woli kaznodziei, lecz jest konsekwencją należytego zrozumienia tajemnicy stworzenia i odkupienia.

W kazaniach patriotycznych można podjąć wszystkie tematy społeczne, jeśli wiążą się z obroną Bożego prawa lub godności i powołania człowieka. Kto staje w obronie Bożego prawa, nie uprawia polityki. Obrona ta należy do istotnych zadań kaznodziejskich i musi być prowadzona bez względu na to, czy to się innym podoba czy nie. Przeciwnicy Kościoła usiłują zabraniać podejmowania z ambony tematów społecznych stawiając zarzut, że jest to wtrącanie się do polityki. Za takie kazania, stojące w obronie Bożego prawa, ponieśli śmierć św. Jan Chrzyciel, św. Stanisław ze Szczepanowa i bł. Jerzy Popiełuszko. Poruszanie w kazaniach patriotycznych tematyki społecznej jest przejawem miłości ojczyzny.

Kazania patriotyczne nie mogą być kazaniem *sensu stricto* politycznymi. Na politykę nie ma miejsca na ambonie. Pan Jezus był prowokowany do wypowiedzi politycznych. Zawsze jednak umiejętnie uchylał się od ich precyzowania, wiedząc, że jest to pułapka. Kaznodzieja nie może uprawiać polityki z ambony. Patriotyzm to nie polityka, lecz jedna z wielkich wartości, która w pewnych sytuacjach wymaga nawet ofiary z życia. O tej wartości na ambonie nie można milczeć¹⁷.

2.2. Bogactwo historii narodu

W kazaniach patriotycznych należy ukazywać chwalebne karty ponadtyścioletnich dziejów narodu polskiego. Godne podkreślenia jest przypominanie gorącego patriotyzmu i przywiązania Polaków do Kościoła, do narodu, do ojczyzny. Należy utrzymywać tradycję religijno-patriotyczną, będącą przejawem i fundamentem świadomości narodowej. Ważniejsze rocznice narodowe takie jak uchwalenie Konstytucji 3 Maja czy Święto Niepodległości należy uczcić specjalnym nabożeństwem i kazaniem patriotycznym. Bł. kard. Stefan Wyszyński wielokrotnie mówił o potrzebie znajomości i pielęgnowania ojczyźnej historii. Podkreślił to mocno w kazaniu *Bądźcie dumni z waszej przeszłości*, wygłoszonym w Kruszwicy w kościele św. Piotra i Pawła 18 września 1970 r. Mówił wtedy:

„Skrętnie zbieramy okruchy dziejowe, jak okruchy ewangeliczne, bo są one zawsze pożywne. Najdrobniejsza okruszyna Ewangelii żywi ducha. Podobnie okruchy dziejów Narodu są mocą jego ducha. [...] Naród bez dziejów, bez historii, bez przeszłości, staje się wkrótce narodem bez ziemi,

¹⁷ Staniek, *Kazanie patriotyczne*, s. 105.

narodem bezdomnym, bez przyszłości! Lepiej, iż opieramy naszą przyszłość na minionych wiekach, niż gdybyśmy ją mieli zacząć dopiero dzisiaj”¹⁸.

Postęp narodu możliwy jest jedynie na drodze ewolucyjnego rozwoju, w którym dziedzictwo kulturowe zawsze odgrywa istotną rolę, naród zaś mający ambicję trwania musi się z nim poważnie liczyć i otaczać je głębokim patriotycznym szacunkiem¹⁹. Naród buduje swoją chwałę, umacnia potęgę, ukazuje prawdziwe oblicze w dziejach po to, aby zyskać szacunek w rodzinie narodów. Tylko droga ukazywania całego wymiaru narodowej twórczości może okazać się jego ostatecznym zwycięstwem.

Wspaniałym przykładem kaznodziejstwa historycznego i patriotycznego są przemówienia św. Jana Pawła II wygłoszone podczas jego pielgrzymek do ojczyzny. Papież nieustannie nawiązywał w nich do dziejów narodu polskiego, ukazywał jego tysiącletnią tradycję chrześcijańską i dziedzictwo kulturowe, któremu na imię „Polska”. Odwiedzając ojczyste miasta przywoływał związane z nimi fakty i wydarzenia historyczne, które kształtowały byt i świadomość narodową wielu pokoleń Polaków, a dziś są dla nas wielką „katechezą dziejów”²⁰. W słynnej homilii z Placu Zwycięstwa w Warszawie Jan Paweł II podkreślał, jak dalece dzieje te ściśle są związane z Chrystusem i z Kościołem.

Elementy historii trafiające do kazań patriotycznych powinny odpowiadać obecnemu stanowi wiedzy, nie mogą powielać wersji czy opinii niezgodnych z prawdą. Kaznodziei grozi bowiem ryzyko dewiacji nacjonalistycznej prowadzącej do ubóstwienia narodu, megalomania i mesjanistyczny triumfalizm. Groźna jest też pokusa umacniania martyrologicznej wizji dziejów i utrwalanie błędnego przekonania o jakimś prawie wynikającym z poniesionych ofiar czy doznanych niesprawiedliwości²¹. Należy korygować błędne stereotypy i fałszywe mniemania. Zachęca nas do tego sam papież w przeprowadzanym z okazji Wielkiego

¹⁸ S. Wyszyński, *Z rozważań nad kulturą ojczystą*, Poznań 1979, s. 145.

¹⁹ R. Iwan, *Prawa, obowiązki i zagrożenia narodu według prymasa Stefana Wyszyńskiego*, Lublin 1989, s. 30–31. Zob. także: C. Bartnik, *Chrześcijańska nauka o narodzie według Prymasa Stefana Wyszyńskiego*, Lublin 1982; J. Lewandowski, *Naród w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego*, Warszawa 1982.

²⁰ Lewek, *Kaznodziejstwo religijno-patriotyczne*, s. 13.

²¹ Jak podkreśla A. Walicki, *Trzy patriotyzmy. Trzy tradycje polskiego patriotyzmu i ich znaczenie współczesne*, Warszawa 1991, s. 53–54, Polacy skłonni są do kultu martyrologii, do gloryfikowania swych klęsk... Polskie *gloria victis* tak mocno utkwiło w świadomości zbiorowej, że zapomniano niemal doszczętnie, iż jest to odwrócenie tradycyjnego *vae victis* – maksymy, za którą stała starorzymska praktyka surowego karania wodzów przegranych wojen.

Jubileuszu Roku 2000 rachunku sumienia Kościoła. Z historii ojczystej kaznodzieja powinien czerpać przede wszystkim przykłady budujące, krzepiące i ostrzegające. Tradycja takiego używania historii jest bardzo stara. Treści historyczne obecne w kazaniach patriotycznych powinny spełniać rolę bodźca skłaniającego do refleksji nad naszym postępowaniem. Wizja narodowej historii prezentowana przez kaznodzieję musi być jednak wolna od złudzeń mitologii i jak najbliższa prawdy²².

2.3. Bogactwo kultury i ojczystych zwyczajów religijnych

Historia narodu polskiego spleta się nierozzerwalnie z historią zbawienia. „Gdzie indziej stary ład pogański krył się pod ziemię, odsunięty przez nowy ład Chrystusowy, w Polsce te dwa nurty złączyły się w jedno, jak gdyby Dawne było zapowiedzią Nowego”²³ – stwierdza Zofia Kossak w swej wspaniałej refleksji nad wiarą i obyczajem polskim. Ten wymiar duchowej wielkości minionych pokoleń zawsze można potraktować jako ilustrację w wypełnianiu Ewangelii. Wystarczy wspomnieć tradycje szacunku dla chleba, przejawiające się w dziesiątkach zwyczajów wypracowanych i pielęgnowanych w naszej ojczyźnie, począwszy od błogosławienia ziarna na zasiew z okazji wspomnienia Matki Bożej Siewnej (8 września), a skończywszy na pięknej tradycji wigilijnego opłatka²⁴.

W pielgrzymkach Jana Pawła II do ojczyzny warto zwrócić uwagę na pocałunek składany na polskiej ziemi. „Ucałowałem ziemię polską, z której wyrosłem” – powiedział papież rozpoczynając pierwszą pielgrzymkę do ojczyzny, na lotnisku Okęcie, 2 czerwca 1979 roku. W tym samym miejscu 16 czerwca 1983 roku tę ziemię papież porównał do rąk matki, a samą ojczyznę nazwał „matką ziemską”.

Niezwykle ważne miejsce w nauczaniu Jana Pawła II zajmuje kultura narodowa. Temat ten przewija się przez wszystkie jego homilie i przemówienia. Kultura jest bowiem – jak stwierdził w przemówieniu do młodzieży na Wzgórzu Lecha w Gnieźnie 3 czerwca 1979 roku – spoiwem narodu, „jest ona nieustającą szkołą rzetelnego i uczciwego patriotyzmu”. Kryzys człowieka jest kryzysem kultury, rozwój człowieka prowadzi zaś konsekwentnie do rozwoju kultury. W pamiętnym przemówieniu w UNESCO

²² E. Szramek, *Kazanie patriotyczne*, „Przegląd Homiletyczny”, 1(1937), s. 86; J. Kieniewicz, *Naród polski i jego historia jako motyw kaznodziejski*, „Materiały Problemowe”, 11(1988), 117–122.

²³ Z. Kossak, *Rok polski. Obyczaj i wiara*, Warszawa 1997, s. 9–10.

²⁴ Staniek, *Kazanie patriotyczne*, s. 105–106.

w Paryżu, 2 czerwca 1980 roku Jan Paweł II podkreślił, iż „człowiek, i tylko człowiek, jest sprawcą i twórcą kultury; człowiek, i tylko człowiek, w niej się wyraża i w niej się potwierdza”²⁵. Te ostatnie zdania mocno podkreślają związek zachodzący między kulturą a wychowaniem nie tylko jednostek, ale także całego narodu. Jan Paweł II mówił dalej, że naród, aby żyć musi posiadać samoświadomość wyrażającą się przez kulturę:

„Naród jest wielką wspólnotą ludzi, których łączą różne spoiwa, ale nade wszystko właśnie kultura. Naród istnieje «z kultury» i «dla kultury». I dlatego właśnie jest ona tym znamienitym wychowawcą ku temu, aby «bardziej być» we wspólnocie, która ma dłuższą historię niż człowiek i jego rodzina. [...] Jestem synem narodu, który przetrzymał najstraszliwsze doświadczenia dziejów, którego wielokrotnie sąsiedzi skazywali na śmierć – a pozostał przy życiu i pozostał sobą. Zachował własną tożsamość i zachował pośród rozbiorów i okupacji własną suwerenność jako naród – nie biorąc za podstawę przetrwania jakichkolwiek innych środków fizycznej potęgi, jak tylko własna kultura, która się okazała w tym przypadku potęgą większą od tamtych potęg. [...] Istnieje podstawowa suwerenność społeczeństwa, która wyraża się w kulturze narodu. Jest to ta zarazem suwerenność, przez którą równocześnie najbardziej suwerenny jest człowiek”²⁶.

Pierwszym źródłem poczucia ojczyzny, bijącym i żywym, powinien być dom rodzinny. W normalnym domu i w normalnej rodzinie człowiek powinien doświadczyć miłości i szacunku do swojej ojczyzny. Przynajmniej taki jest horyzont normatywny wychowania w Polsce. Ojczyzna to wielki dom rodzinny i w domu ma początek mała ojczyzna, która stanowi załączek wielkich uczuć patriotycznych, czyniących nas zdolnych do heroizmu²⁷. Poczucie przynależności narodowej utrwalają pieśni religijne i piosenki śpiewane w domu rodzinnym i w kościele. Pięknie o tym wspominał ks. prof. Mieczysław Brzozowski:

„Zaczęło się od pieśni. Matka swoim pięknym głosem wyśpiewywała dzieje minionych lat: *Bywaj dziewczę zdrowe, Leci liście z drzewa, co wyrosło wolne, Za Niemen, za Niemen, ach czemuż za Niemen*. Pieśniom towarzyszyła opowieść o Legionach Dąbrowskiego, o zrywie listopadowym i styczniowym, o «Dziadku», za którym poszły polskie dzieci, o Orłętach... Z tych słów wyłaniała się ojczyzna, jakaś wielka wspólnota domów, rodzin,

²⁵ Jan Paweł II, *Przemówienie w siedzibie Unesco*, w: *Przemówienia i homilie Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. J. Poniewierski, Kraków 1997, s. 271.

²⁶ Tamże, s. 277–278.

²⁷ Chudy, *Rodzina a wartość patriotyzmu*, s. 263.

miast, kościołów... Coś, czego trzeba bronić, czemu trzeba oddać swą pracę, krew, życie. Matka ucząca pacierza uczyła też kochać to wielkie, nieznanne dobro... ojczyznę”²⁸.

Pieśni religijne i piosenki śpiewane w domu rodzinnym utrwalają poczucie polskości. W pojęciu ojczyzny i w poczuciu miłości do niej zespala się naturalne z nadprzyrodzonym, narodowe i transcendentne, partykularne i uniwersalne.

2.4. Rola Maryi i Jasnej Góry w dziejach Polski

W patriotyzm polski głęboko wpisana jest miłość do Matki Bożej i duchowej stolicy narodu – Jasnej Góry. Matka Boża jest w szczególności sposób obecna w dziejach narodu polskiego. Pierwszy hymn narodowy Polaków to pieśń *Bogurodzica*. Od XIV w. rozwija się kult Matki Bożej w Jej obrazie jasnogórskim. W okresie zagrożeń ze strony reformacji lud i królowie polscy zwracali się do Matki Bożej Częstochowskiej o pomoc i opiekę. W tym to okresie zaczyna się stopniowo kształtować narodowy charakter kultu maryjnego w Polsce. Pielgrzymowanie królów na Jasną Górę było wyrazem ich osobistej pobożności maryjnej, a jednocześnie zawierzenia Matce Bożej spraw narodu oraz ojczyzny. Szczególnym tego wyrazem były Śluby Lwowskie króla Jana Kazimierza w 1655 r. Po cudownej obronie Jasnej Góry przed Szwedami Maryja jest czczona jako Królowa Korony Polskiej.

W XIX w. Jasna Góra stała się sanktuarium narodowym, centralnym ośrodkiem kultu maryjnego, miejscem i źródłem kształtowania świadomości narodowej Polaków. Zaborcy byli w pełni świadomi narodowo-integracyjnej roli Jasnej Góry, dlatego zakazywali pielgrzymek do Częstochowy i wezwań „Królowo Korony Polskiej”. Mimo to w drugiej połowie XIX w. Jasna Góra stała się religijnym symbolem tożsamości i jedności narodu podzielonego granicami zaborów, zaś tytuł Maryi Królowej Polski, symbolem politycznie utraczonej, ale w zbiorczej świadomości ciągle żywej narodowej suwerenności²⁹.

Ze czcią Maryi łączyła się w Polsce wola poprawy życia oraz naprawy stosunków i urządzeń społecznych. Tak działo się od pamiętnych Ślubów

²⁸ M. Brzozowski, *Kościół i ojczyzna. Refleksje z młodości lat*, w: *Zawsze miał nadzieję. Książki Mieczysława Brzozowskiego. Świadectwa i wspomnienia*, red. A. Rynio, A. i T. Szafrąscy, Lublin 1992, s. 234.

²⁹ Lewek, *Kaznodziejstwo religijno-patriotyczne*, s. 13–14.

Jana Kazimierza aż do ślubowań akademickich na Jasnej Górze, a następnie do milenijnych ślubowań jasnogórskich całego narodu i ich corocznych, późniejszych odnowień. Wzorem kaznodziejstwa związanego z rolą Maryi i Jasnej Góry w dziejach Polski mogą być kazania kard. Stefana Wyszyńskiego i papieża Jana Pawła II. To Jej, Królowej Polski, zawierzył papież siebie i ojczyznę. Pielgrzymowanie do Niej określił piękną polską tradycją religijną i narodową. W mrokach stanu wojennego Jasną Górę wskazywał jako miejsce, gdzie Polak zawsze pozostaje wolny³⁰. Nikogo nie dziwi zespolenie wątku maryjnego z patriotycznym w przeżywaniu takich świąt jak uroczystość Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski (3 maja) czy Najświętszej Maryi Panny Częstochowskiej (26 sierpnia) i innych.

2.5. Kult świętych Polaków

„Gdziekolwiek rośnie wiecznie zieleńiące drzewo wiary, rodzą się święci, najpiękniejszy jego owoc” – pisała Z. Kossak³¹. Dzięki staraniom Jana Pawła II Kościół w Polsce wzbogacił się o 11 nowych świętych kanonizowanych (Maksymilian Maria Kolbe, Albert Chmielowski, Rafał Kalinowski, Jan Sarkander, Melchior Grodziecki, Jadwiga królowa, Kinga, Jan z Dukli, Faustyna Kowalska, Józef Sebastian Pelczar, Urszula Ledóchowska) i wielką rzeszę błogosławionych. To wielkie grono „mieszkańców nieba” ukazuje sposoby urzeczywistniania czynem miłości do ojczyzny. Mogą oni odegrać ważną rolę w kaznodziejstwie patriotycznym. Życie świętych to Ewangelia wprowadzona w życie, zrealizowana. Święci kanonizowani są wzorem dla chrześcijan, przykładem pociągającym i zachęcającym do naśladowania. W kaznodziejstwie patriotycznym powinno się ich ukazywać wiernym jako wzory życia religijno-moralnego. Święci bowiem są nie tylko ozdobą historii Kościoła, ale należą do jego istoty.

Prawdę tę powinna przybliżyć współczesnemu człowiekowi wartościowa homilia czy dobre kazanie hagiograficzne. Towarzystwo ono wierzącemu Polakowi od czasów niepamiętnych; było tym rodzajem literackim, który szczególnie blisko i nierozzerwalnie związany był z naszymi dziejami narodowymi i kulturalnymi³². Okazją przypomnienia tych, którzy „niebo

³⁰ B. Niemiec, *Patriotyzm*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, Radom 2003, s. 356.

³¹ Kossak, *Rok polski. Obyczaj i wiara*, s. 111.

³² T. Ulewicz, *Św. Stanisław ze Szczepanowa w kulturze umysłowo-literackiej dawnej Polski*, AnCr, 11(1979), s. 491, DOI: 10.15633/acr.2992.

na ziemię ściągają”³³, były często procesy przygotowawcze do beatyfikacji czy kanonizacji. A przecież nieodparcie ciśnie się na usta wnioszek, że im więcej mamy świętych i błogosławionych Polaków tym bardziej maleje liczba kazań hagiograficznych³⁴. Znikoma jest znajomość dróg życia polskich świętych. Za pozytywne zjawisko należy natomiast uznać zaniżanie panegiryków na cześć świętych. Ich miejsce zajmuje homilia bądź kazanie hagiograficzne, w których spojrzenie na daną postać dokonuje się poprzez pryzmat jakiegoś problemu (np. służba – bł. Aniela Salawa, czystość – bł. Karolina Kózkówna) szeroko rozpracowanego w wymiarze biblijnym, egzystencjalnym, liturgiczno-mistagogicznym³⁵.

2.6. Wykorzenie wad narodowych i formowanie cnót

Ważną rolę do odegrania mają kazania patriotyczne w walce z wadami narodowymi i rozwijaniu zalet i cnót Polaków. Zarówno w polskiej literaturze klasycznej, jak i publicystyce, wymienia się różne negatywne i pozytywne cechy charakterystyczne Polaków. W dawnej Polsce wytykano Polakom nadużywanie wolności, życie ponad stan, rozrzutność („zastaw się, a postaw się”), nieróbstwo, pijaństwo, niezgodę, zazdrość, niegospodarność. Dziś do tych „grzechów szlacheckich” dochodzą kolejne. Wygodnictwo i egoizm zadał straszliwy cios cnocie rodzinności. Rozpad rodziny, nieistnienie wielkich wspólnot rodzinnych, daje w efekcie inne przerażające zjawisko: opuszczanie ludzi starych i samotnych, pozostawianie bez opieki zniedołężniałych rodziców i krewnych bądź też łatwe oddawanie ich do domów starców. Sprawy te są tym bardziej bolesne, że tradycja rodziny jako wspólnoty podstawowej, konstytuującej wszelkie inne społeczne więzi, była w Polsce szczególnie silna i starodawna. Wiek dziewiętnasty przyniósł patriotyczny etos patriotki matki-Polki zapew-

³³ J. Głemp, *Niebo ściągają na ziemię. Homilie o świętych i świątobliwych*, Poznań 1991, 191 s.; tenże, *Święci idą przez Warszawę*, Warszawa 1997, 160 s.

³⁴ Niewiele jest zbiorów dwudziestowiecznych kazań hagiograficznych; w dodatku są to najczęściej publikacje jeszcze przedwojenne. Z ważniejszych opracowań należy wymienić: J.S. Adamski, *Kazania na uroczystości świętych Pańskich i przygodne*, t. 1–2 Kraków 1923–1924, 368 s. (t. 1), 304 s. (t. 2); W. Vrana, *Egzorty o polskich świętych i błogosławionych na niedziele roku szkolnego rozłożone*, Kraków 1930, 245 s.; P. Turbak, *Ku czci św. Andrzeja Boboli TJ, kazania i przemowy*, Kraków 1938; E. Staniek, *Polskie światła na Golgocie (kazania pasyjne)*, w: *Pod krzyżem, kazania i medytacje pasyjne*, Kraków 1998, s. 119–149.

³⁵ K. Panuś, „Pochodnie w miłości Bożej gorejące”. *Polscy święci w kaznodziejstwie – zarys problematyki*, w: *Kanonizacje a nowa ewangelizacja. Sympozjum naukowe z okazji 30-lecia Instytutu Liturgicznego*, Kraków 2000, s. 175–176; tenże, *Jak mówić o świętych?*, w: *Prawdy wiary w przepowiadaniu*, red. W. Przyczyna, Kraków 2002, s. 125–141.

niającej trwałość rodzinie mimo wszystkich zagrażających jej niebezpieczeństw: zawieruch wojennych i powstań, zsyłek, wywłaszczeń i bankructw. W okresie niewoli narodowej swą tożsamość narodową Polacy obronili dzięki rodzinie i Kościołowi³⁶.

W kazaniach patriotycznych należy podkreślać, iż współczesna rodzina ponosi główny ciężar odpowiedzialności za poziom patriotyzmu Polaków. Naród – jego żywotność, jedność, siła i bezpieczna otwartość na przyszłość – będzie trwał, o ile Polska rodzina zachowa swą witalność aksjologiczną. Można powiedzieć, że jeszcze nigdy w dziejach imperatyw dobrej rodziny nie pełnił tak wyraźnie funkcji obowiązku patriotycznego³⁷.

Problematyce wad narodowych Polaków poświęcał wiele uwagi w swoich kazaniach bł. kard. Stefan Wyszyński, prymas Polski. Najbardziej niepokoiło go zabijanie dzieci nienarodzonych, alkoholizm, lenistwo, lekkomyślność, marnotrawstwo majątku, relatywizm moralny, brak konsekwencji: z jednej strony silna wiara, a z drugiej – niezgodne z nią życie moralne. Mówił m.in.:

„Nasza moralna słabość i chwiejność pomimo silnej wiary, nasz relatywizm moralny, skłonny do ulegania złym przykładom i prądom, posłuch najrozmaitszym błędom, nieraz wprost absurdalnym, upadek moralności małżeńskiej, niewierność, rozwiązłość, nietrzeźwość, to wszystko sprawia, że pion moralno-społeczny Narodu jest tak chwiejny. Umiemy trwać godzinami w świątyniach, stać na placu jasnogórskim jak stara dąbrowa, ale ulegamy łatwo najśłabszym nawet podnietom do wszystkich grzechów i występków. Jesteśmy duchowo rozdwojeni, rozbici psychicznie, a stąd pozbawieni stylu życia i charakteru narodowego”³⁸.

Prymas Wyszyński pokazywał daleko posunięty proces demoralizacji narodu na płaszczyźnie swobody obyczaju lansowanej przez środki masowego przekazu. Fale pornografii i panseksualizmu zalewają życie społeczne, godząc w jego zdrową moralność. Brak rzetelności i uczciwości w pracy pomniejsza dobro wspólne narodu. Wreszcie wystawność życia społecznego, rozrzutność administracji państwowej w podejmowaniu zagranicznych gości, brak skromnego, oszczędnego stylu życia. Wszystko to w przekonaniu kard. Wyszyńskiego prowadziło do demoralizacji życia narodu³⁹.

³⁶ B. Grochulska, *Wady i zalety Polaków jako przedmiot kaznodziejstwa*, „Materiały Problemowe”, 12(1988), s. 125.

³⁷ Chudy, *Rodzina a wartość patriotyzmu*, s. 269.

³⁸ S. Wyszyński, *Wielka Nowenna Tysiąclecia*, Paris 1962, s. 26.

³⁹ Iwan, *Prawa, obowiązki i zagrożenia narodu*, s. 49–76.

Wśród cech polskiej mentalności uderza zapatrzenie na zachód, a pogarda dla wschodu. W epoce częstych podróży i otwarcia granic znamienna jest selektywność wzorów dostrzeżonych przez Polaków w innych krajach. Zamiast zauważyć w społeczeństwie amerykańskim wspaniałą ofiarność, gotowość niesienia pomocy i samoorganizację, najczęściej widzi się tam komfort życia i przywozi z sobą tęsknotę do mercedesa i willi z basenem. W kontaktach z Francją nie dostrzega się wzoru kobiety oszczędnej, praktycznej, oddanej rodzinie, zapamiętuje się natomiast nagminnie wzory mody i przekonanie o walorach swobody obyczajowej.

Uświadamiając słuchaczom wady Polaków jako zagrożenie dla egzystencji narodu i wolności ojczyzny, kaznodziejstwo patriotyczne powinno jednocześnie ukazywać środki przewycięzania tychże wad oraz pielęgnować społeczne cnoty sprawiedliwości i miłości, z których każdy zdrowy patriotyzm się składa⁴⁰. Istotnym zadaniem kazań patriotycznych jest ożywanie i pogłębianie religijności jako silnego fundamentu moralności, cnót i patriotyzmu. Z drugiej strony przewycięzanie wad i pielęgnowanie cnót narodowych należy motywować nie tylko soteriologicznie, a więc „Zbaw duszę swoją”, ale również patriotycznie: „Ratuj naród i ojczyznę”.

Patriotyzm i bycie w Kościele na pewno nie równa się politycznej poprawności lansowanej przez dzisiejsze czasy. Wymaga odwagi i wytrwałości, zdolności do protestu i buntu przeciwko odcinającym się od wartości nieskończonych konwencji i presji, jakim podlega obecnie człowiek kochający ojczyznę. Współczesność wymaga od patrioty wiele siły, narzuca trud emocjonalny i intelektualny⁴¹. Kazania patriotyczne mają wielką rolę do odegrania w III Rzeczypospolitej, uwrażliwiając na moralną ocenę nowych zjawisk społecznych.

3. Bł. ks. Jerzy Popiełuszko jako kaznodzieja patriotyczny

Do wybitniejszych głosicieli kazań społeczno-patriotycznych w latach osiemdziesiątych XX wieku należał kapłan-męczennik ks. Jerzy Popiełuszko (1947–1984). Pochodził on ze wsi Okopy koło Suchowoli, w województwie podlaskim. W 1965 roku rozpoczął studia w Wyższym Metropolitalnym Seminarium Duchownym w Warszawie. W latach 1966–1968 odbywał zasadniczą służbę wojskową w specjalnej jednostce wojskowej dla kleryków w Bartoszycach. Wyróżniał się tam odwagą

⁴⁰ Szramek, *Kazanie patriotyczne*, s. 82.

⁴¹ Chudy, *Rodzina a wartość patriotyzmu*, s. 269.

w wyznawaniu i obronie swych religijnych przekonań. W dniu 28 maja 1972 roku kard. Stefan Wyszyński, prymas Polski, udzielił mu święceń kapłańskich. Jako wikariusz pełnił posługę duszpasterską w parafiach Żąbki, Anin oraz w Warszawie – w parafii Dzieciątka Jezus. W roku 1979–1980 prowadził katechezę dla studentów medycyny w kościele akademickim św. Anny w Warszawie. Wówczas został mianowany także członkiem Krajowej Konsulty Duszpasterstwa Służby Zdrowia, a na terenie archidiecezji warszawskiej diecezjalnym duszpasterzem średniego personelu medycznego. Ostatnim miejscem zamieszkania i pracy ks. J. Popiełuszki była, od 20 maja 1980 roku, parafia św. Stanisława Kostki na Żoliborzu w Warszawie, gdzie pomagał w duszpasterstwie parafialnym oraz prowadził specjalistyczne duszpasterstwo średniego personelu medycznego. Organizował spotkania religijno-formacyjne i modlitewne dla studentów medycyny, pielęgniarek szpitalnych, a także lekarzy.

W sierpniu 1980 roku, podczas pamiętnego strajku solidarnościowego w Hucie Warszawa, ks. Jerzy Popiełuszko został na prośbę hutników i z polecenia ks. kard. Stefana Wyszyńskiego ich kapelanem. Odtąd zaangażował się głęboko w duszpasterstwo ludzi pracy. Towarzyszył aktywnie hutniczej Solidarności – zarówno w okresie jej tworzenia się, jak i później, gdy trwał stan wojenny oraz po jego zniesieniu.

Odpowiadając na utrapienia stanu wojennego ks. Jerzy Popiełuszko organizował pomoc charytatywną dla osób represjonowanych i ich rodzin. Od 28 lutego 1982 r. w ostatnie niedziele miesiąca w parafii św. Stanisława Kostki na warszawskim Żoliborzu ks. Jerzy celebrował msze święte za Ojczyznę i tych, którzy za nią cierpią, wygłaszając kazania religijno-patriotyczne. Gromadziły one wielotysięczne rzesze wiernych z Warszawy i z różnych regionów Polski. W homiliach ks. Jerzy głosił odważnie chrześcijańskie ideały sprawiedliwości społecznej, wolności, prawdy, miłości, bronił podstawowych praw ludzkich i godności człowieka jako dziecka Bożego. Chociaż kaznodzieja przypominał tylko podstawowe wartości chrześcijańskie, uczył o godności chrześcijanina, apelował „o wolność od zemsty i nienawiści, o tę wolność, która jest owocem miłości” (homilia z września 1982), spotykał się z ogromnym atakiem i inwigilacją ze strony Służby Bezpieczeństwa. Zdając sobie z tego sprawę na końcu Mszy św. przestrzegał przed możliwymi prowokacjami. W marcu 1983 r. mówił m.in.:

„Zwracam się do wiernych, by nie dawali posłuchu prowokatorom, którzy są wśród nas i próbują nawoływać do manifestacji czy śpiewu. Umawiamy się, że po nabożeństwie poza kościołem będą śpiewać i wznosić okrzyki tylko

provokatorzy. Zachowując spokój i opanowanie zobaczymy, kto to jest i ilu ich jest. Dajmy więc świadectwo naszej dojrzałości – niech provokatorzy odejdą zawiedzeni”⁴².

Głoszone przez księdza Jerzego kazania nie były wyrazem chwilowego nastroju czy uniesienia, lecz ukazywały w pełni jego kapłańską osobowość. Mówił je świadom konsekwencji, jakie z tego mogły wynikać, konsekwencji potwierdzonych przez przesłuchania, groźby i szykany ze strony Służby Bezpieczeństwa. Nie ma w tych kazaniach błyskotliwości i grania na uczuciach ani tym bardziej szukania popularności i sławy. Tchną one pokojem, mówią o krzywdach i ich przebaczeniu w duchu chrześcijańskim, sugerują pogodzenie doświadczanego cierpieniem narodu z rządem⁴³.

W okresie gdy był coraz bardziej osaczany i prześladowany, ks. Popiełuszko wzywał do podjęcia rozmów okrągłego stołu. Jedną z najbardziej charakterystycznych homilii, która w niektórych wydaniach nosi tytuł *Solidarność narodu*, od słów w niej wypowiedzianych, kapelan „Solidarności” wygłosił 26 sierpnia 1984 r., w przypadającą w tym dniu uroczystość Najświętszej Maryi Panny Częstochowskiej, w czasie Mszy św. celebrowanej przez ks. prałata Teofila Boguckiego, proboszcza parafii. Jak się później okazało było to ostatnie kazanie wygłoszone przez ks. J. Popiełuszkę w ramach comiesięcznych mszy za Ojczyznę, gdyż w następnym miesiącu, 30 września, Eucharystię celebrował ks. J. Popiełuszko, a ks. T. Bogucki głosił kazanie. Była to ostatnia msza święta odprawiana za Ojczyznę w tym miejscu przez ks. Jerzego, przed jego porwaniem 19 października i męczeńską śmiercią⁴⁴. W homilii *Solidarność narodu* ks. Jerzy apelował:

„Trzeba wyzbyć się lęku, który paraliżuje i zniewala umysł i ludzkie serce [...]. Bać się trzeba tylko zdrady Chrystusa za parę srebrników jałowego spokoju [...]. Trzeba więc wreszcie zasiąść do stołu i w szczerym dialogu, mając na uwadze dobro Ojczyzny, szukać właściwego rozwiązania wszelkich problemów. Trzeba zasiąść do stołu z autentycznymi przedstawicielami narodu, z tymi, którym naród zaufał i tego zaufania nie cofnął, a nie stwarzać fikcji rozmów ze sztucznie powołanymi do istnienia organizacjami

⁴² J. Popiełuszko, *Kazania patriotyczne. Msze Święte w intencji Ojczyzny w czasie stanu wojennego w Polsce, styczeń 1982 – sierpień 1984, 9 września 1984. Słowo Boże – Homilie – Modlitwy – Poezja*, Paris 1984, s. 116.

⁴³ K. Panuś, *Kaznodziejstwo*, t. 3: *Kościół w Polsce od oświecenia do czasów współczesnych*, Kraków 2022, s. 415, DOI: 10.21906/9788376432335.

⁴⁴ K. Panuś, M. Skwara, *Wprowadzenie*, w: *Kazania w kulturze polskiej. Edycje kolekcji tematycznych*, red. K. Panuś, t. 7: *Kazania patriotyczne*, wyd. i i oprac. K. Panuś, M. Skwara, Kraków 2019, s. 82–83, DOI: 10.21906/9788376431819.

[...]. Naród polski nie nosi w sobie nienawiści i dlatego zdolny jest wiele przebaczyć, ale tylko za cenę powrotu do prawdy. Bo prawda i tylko prawda jest pierwszym warunkiem zaufania. Naród tak boleśnie doświadczony już nie uwierzy żadnym gołosłownym deklaracjom⁷⁴⁵.

Ksiądz Jerzy Popiełuszko w duchu ewangelicznym patrzył również na cierpienia spowodowane przez przemoc i stan wojenny. Zrozumienie wartości cierpienia, znaczenia ofiary i wyrzeczenia, potrzeby odkupienia zła dobrem – świadczą o głębokiej duchowości człowieka, przenikniętej tajemnicą krzyża. Swoje kazania starannie przygotowywał. Tekst miał zawsze napisany, lecz czytał go w taki sposób, iż się tego nie odczuwało⁴⁶.

W lipcu 1984 roku ks. J. Popiełuszko został oskarżony przez Prokuraturę Wojewódzką w Warszawie m.in. o to, że w wygłaszanych homiliach zniesławiał władze państwowe. Śledztwo prowadzone przeciwko niemu zostało umorzone w ramach amnestii w lipcu 1984 roku. W prasie państwowej trwała jednak nadal kampania oskarżeń i ataków na niego. Gdy 19 października 1984 roku wracał samochodem z posługi duszpasterskiej w Bydgoszczy, został w bandycki sposób napadnięty przez trzech funkcjonariuszy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, bestialsko torturowany i wrzucony do Wisły koło Włocławka. Wiadomość o zamordowaniu ks. Jerzego Popiełuszki wstrząsnęła głęboko opinią publiczną w Polsce i na świecie. W dniu 3 listopada 1984 roku odbył się jego pogrzeb z udziałem pół miliona ludzi z całej Polski. Ciało ks. Jerzego spoczęło przy kościele parafialnym św. Stanisława Kostki w Warszawie⁴⁷. Od tego czasu grób męczennika odwiedziły miliony pielgrzymów. Podczas pielgrzymki do ojczyzny, 14 czerwca 1987 roku, modlił się tu również papież Jan Paweł II. Beatyfikacja ks. Jerzego odbyła się w Warszawie 6 czerwca 2010 roku⁴⁸.

⁴⁵ J. Popiełuszko, *Solidarność narodu*, w: tenże, *Cena miłości Ojczyzny*, b.d. i m., s. 54–57. Krytyczne wydanie tego kazania wraz z objaśnieniami zob. *Kazania w kulturze polskiej*, s. 665–671.

⁴⁶ J. Sochoń, *Ks. Jerzy Popiełuszko*, Kraków 2010; D. Dąbrowska, *Kazania patriotyczne ks. Jerzego Popiełuszki*, w: *Retoryka na ambonie. Z problemów współczesnego kaznodziejstwa*, red. P. Urbański, Kraków 2003, s. 177–196.

⁴⁷ K. Kąkolowski, *Ksiądz Jerzy w rękach oprawców. Rzeczywiste przyczyny i przebieg porwania i zamordowania ks. Jerzego Popiełuszki*, Warszawa 2004; M. Kindziuk, *Popiełuszko. Biografia*, Kraków 2018.

⁴⁸ P. Janowski, *Popiełuszko Jerzy*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 15, Lublin 2011, s. 1418–1420. Postać ks. Popiełuszki stała się inspiracją dla wielu poetów, muzyków i filmowców. Powstały dwa filmy fabularne: *Zabić księdza* w reżyserii Agnieszki Holland z roku 1988 i *Popiełuszko – Wolność jest w nas* w reżyserii Rafała Wieczyńskiego z 2009. Prace na temat ks. Popiełuszki opublikowano w wielu językach obcych.

Kapłan-męczennik stał się wspaniałym wzorem kaznodziei nieprzemilczającego bolesnych problemów społeczno-moralnych. Teksty swych kazań po raz pierwszy opracował sam ks. J. Popiełuszko, wydając je w zbiorze: *Bóg i Ojczyzna* (Warszawa 1984). Następnie pojawiły się kolejne wydania. Paryska Libella, drukując ks. Jerzego Popiełuszki, *Kazania patriotyczne. Msze św. w intencji Ojczyzny w czasie stanu wojennego w Polsce. Styczeń 1982 – sierpień 1984 – 9 wrzesień 1984. Słowo Boże – homilie – modlitwy – poezja* (Paryż 1984), dołączyła do nich teksty modlitw oraz wiersze prezentowane przez aktorów podczas mszy świętych w intencji ojczyzny. Wydano również: Ks. Jerzy Popiełuszko, *Słowa do Narodu. Kazania, modlitwy i zapiski z lat 1980–1984* (Kęty 1991) oraz Ks. Jerzy Popiełuszko, *Zapiski 1980–1984* (Paryż 1985). Najlepiej opracowany jest tom: Ks. Jerzy Popiełuszko, *Kazania 1982–1984*, wstęp i opracowanie ks. Jan Sochoń (Warszawa 1992)⁴⁹. Pokazują one dobitnie siłę oddziaływania Ewangelii Chrystusowej. Wkład błogosławionego kapłana-męczennika w polskie kaznodziejstwo patriotyczne polega właśnie na tym, że głosił on odważnie chrześcijańskie ideały sprawiedliwości społecznej, bronił podstawowych praw ludzkich i godności człowieka jako dziecka Bożego. Ks. Jerzy uczy współczesnych kaznodziejów, że nie należy wdawać się w powierzchowne polemiki dotyczące bieżących zagadnień społeczno-politycznych, lecz sięgać do samych fundamentów ewangelicznej nauki o człowieku. W centrum jego duchowości stały Kościół i Ojczyzna, a hasłem przewodnim jego nauczania były słowa: „Nie daj się zwyciężyć złu, ale zło dobrem zwyciężaj” (Rz 12, 21). Podobnie powinien postępować współczesny kaznodzieja głoszący kazania patriotyczne.

THE CONTRIBUTION OF BLESSED FR. JERZY POPIEŁUSZKO TO PATRIOTIC PREACHING

Keywords: Jerzy Popiełuszko, patriotism, preaching.

Abstract: Patriotic sermons are deeply embedded in the traditions of Polish preaching. During national captivity, they encouraged the preservation of Polishness, maintaining independence aspirations, and in recent history, they opposed communist enslavement. The article shows the essence of patriotic preaching, summarizes its great topics and introduces the contribution of Blessed Father Jerzy Popiełuszko: proclaiming Christian ideals of social justice; defending fundamental human rights and the dignity of

⁴⁹ Panuś, *Kaznodziejstwo*, s. 413–416.

man as a child of God; not getting into superficial polemics about current socio-political issues, but reaching for the foundations of the evangelical teaching about man.

BIBLIOGRAFIA

- Popiełuszko J., *Kazania patriotyczne. Msze Święte w intencji Ojczyzny w czasie stanu wojennego w Polsce, styczeń 1982 – sierpień 1984, 9 wrzesień 1984. Słowo Boże – Homilie – Modlitwy – Poezja*, Paris 1984.
- Jan Paweł II, *Przemówienie w siedzibie Unesco*, w: *Przemówienia i homilie Ojca Świętego Jana Pawła II*, red. J. Poniewierski, Kraków 1997, s. 271–278.
- List Episkopatu Polski, *O chrześcijańskim patriotyzmie*, 5 IX 1972, w: *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945–1974*, Paryż 1975, s. 707–708.
- Chrześcijański kształt patriotyzmu*. Dokument Konferencji Episkopatu Polski przygotowany przez Radę ds. Społecznych, 14 III 2017, episkopat.pl/chrzescijanski-ksztalt-patriotyzmu-dokument-konferencji-episkopatu-polski-przygotowany-przez-rade-ds-spoecznych [23.01.2024].
- Glemp J., *Niebo ściąga ją na ziemię. Homilie o świętych i świątobliwych*, Poznań 1991.
- Glemp J., *Święci idą przez Warszawę*, Warszawa 1997.
- Adamski J.S., *Kazania na uroczystości świętych Pańskich i przygodne*, t. 1–2, Kraków 1923–1924.
- Bartnik C., *Chrześcijańska nauka o narodzie według Prymasa Stefana Wyszyńskiego*, Lublin 1982.
- Brzozowski M., *Treści patriotyczne w kaznodziejstwie współczesnym*, w: *W nurcie zagadnień posoborowych*, t. 19, Warszawa 1990, s. 326–335.
- Brzozowski M., *Kościół i ojczyzna. Refleksje z młodości*, w: *Zawsze miał nadzieję. Ksiądz Mieczysław Brzozowski. Świadectwa i wspomnienia*, red. A. Rynio, A. i T. Szafraniec, Lublin 1992, s. 232–243.
- Chudy W., *Rodzina a wartość patriotyzmu*, w: *Servoveritatis. Materiały Międzynarodowej Konferencji dla uczczenia 25-lecia pontyfikatu Jego Świątobliwości Jana Pawła II*, Uniwersytet Jagielloński 9–11 października 2003 r., Kraków 2003, s. 259–270.
- Dąbrowska D., *Kazania patriotyczne ks. Jerzego Popiełuszki*, w: *Retoryka na ambonie. Z problemów współczesnego kaznodziejstwa*, red. P. Urbański, Kraków 2003, s. 177–196.
- Grochulska B., *Wady i zalety Polaków jako przedmiot kaznodziejstwa*, „Materiały Problemowe”, 12(1988), s. 119–126.
- Iwan R., *Prawa, obowiązki i zagrożenia narodu według prymasa Stefana Wyszyńskiego*, Lublin 1989.
- Janowski P., *Popiełuszko Jerzy*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 15, Lublin 2011, kol. 1418–1420.

- Kazania w kulturze polskiej. Edycje kolekcji tematycznych*, red. K. Panuś, t. 7: *Kazania patriotyczne*, wydali i opracowali K. Panuś, M. Skwara, Kraków 2019, DOI: 10.21906/9788376431819.
- Kąkolewski K., *Ksiądz Jerzy w rękach oprawców. Rzeczywiste przyczyny i przebieg porwania i zamordowania ks. Jerzego Popiełuszki*, Warszawa 2004.
- Kieniewicz J., *Naród polski i jego historia jako motyw kaznodziejcki*, „Materiały Problemowe”, 11(1988), s. 117–122.
- Kindziuk M., *Popiełuszko. Biografia*, Kraków 2018.
- Kossak Z., *Rok polski. Obyczaj i wiara*, Warszawa 1997.
- Lewandowski J., *Naród w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego*, Warszawa 1982.
- Lewek A., *Kaznodziejstwo religijno-patriotyczne*, w: *Bóg – człowiek – ojczyzna*, t. 3, Warszawa 1987, s. 7–24.
- Niemiec B., *Patriotyzm*, w: *Encyklopedia nauczania społecznego Jana Pawła II*, red. A. Zwoliński, Radom 2003, s. 353–356.
- Panuś K., „*Pochodnie w miłości Bożej gorejące*” *Polscy święci w kaznodziejstwie – zarys problematyki*, w: *Kanonizacje a nowa ewangelizacja. Sympozjum naukowe z okazji 30-lecia Instytutu Liturgicznego*, red. S. Koperek, Kraków 2000, s. 137–176.
- Panuś K., *Jak mówić o świętych?*, w: *Prawdy wiary w przepowiadaniu*, red. W. Przyczyzna, Kraków 2002, s. 125–141.
- Panuś K., *Pedagogiczny wymiar kaznodziejstwa patriotycznego*, w: *Wychowanie do patriotyzmu*, red. W. Janiga, Przemyśl – Rzeszów 2006, s. 529–576.
- Panuś K., Skwara M., *Wprowadzenie w: Kazania patriotyczne*, wyd. i oprac. K. Panuś i M. Skwara, Kraków 2019, s. 9–84, DOI: 10.21906/9788376431819.
- Panuś K., *Kaznodziejstwo*, t. 3: *Kościół w Polsce od oświecenia do czasów współczesnych*, Kraków 2022, DOI: 10.21906/9788376432335.
- Pasierb J.S., *Miejsce kaznodziejstwa w kulturze polskiej*, w: J.S. Pasierb, *Pionowy wymiar kultury*, Kraków 1983, s. 90–103.
- Pazera W., *Nurt patriotyczny w polskim kaznodziejstwie XX wieku*, „Częstochowskie Studia Teologiczne”, 23–24(1995–1996), s. 277–286.
- Skarga P., *Kazanie trzecie: O drugiej chorobie Rzeczypospolitej, która jest z niezgody domowej*, w: P. Skarga, *Kazania sejmowe i Wzywianie do pokuty obywateli Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego*, wstęp, opracowanie tekstu i przypisy M. Korolko, Warszawa 1999, s. 62–79.
- Sochoń J., *Ks. Jerzy Popiełuszko*, Kraków 2010.
- Staniek E., *Kazanie patriotyczne*, w: E. Staniek, *Z kaznodziejckiego warsztatu*, Kraków 1997, s. 105–106.
- Staniek E., *Polskie światła na Golgocie (kazania pasyjne)*, w: *Pod krzyżem, kazania i medytacje pasyjne*, Kraków 1998, s. 119–149.
- Szramek E., *Kazania patriotyczne*, „Przegląd Homiletyczny”, 14(1937), s. 80–90.
- Śnieciewska B., *Kazanie*, w: *Słownik rodzajów i gatunków literackich*, red. G. Gazda, S. Tynecka-Makowska, Kraków 2006, s. 343–345.

- Turbak P., *Ku czci św. Andrzeja Boboli TJ, kazania i przemowy*, Kraków 1938.
- Ulewicz T., *Św. Stanisław ze Szczepanowa w kulturze umysłowo-literackiej dawnej Polski*, AnCr, 11(1979), s. 461–498, DOI: 10.15633/acr.2992.
- Vrana W., *Egzorty o polskich świętych i błogosławionych na niedziele roku szkolnego rozłożone*, Kraków 1930.
- Walicki A., *Trzy patriotyzmy. Trzy tradycje polskiego patriotyzmu i ich znaczenie współczesne*, Warszawa 1991.
- Wyszyński S., *Wielka Nowenna Tysiąclecia*, Paris 1962.
- Wyszyński S., *Z rozważań nad kulturą ojczyzną*, Poznań 1979.